

60. Ф.747. Подільська губерньська у справах про вибори до IV Державної Думи комісія. – Оп.2. – Спр.7. Справа за скаргою Мошка Сруль-Гершковича Мардера він же Кофман на постанову повітової у справах про вибори комісії. – 9 арк.
61. Ф.747. Подільська губерньська у справах про вибори до IV Державної Думи комісія. – Оп.2. – Спр.8. За скаргою Іцека Бенціоновича Шомштейна на постанову Проскурівської повітової у справах про вибори до Державної Думи комісії. – 10 арк.
62. Ф.747. Подільська губерньська у справах про вибори до IV Державної Думи комісія. – Оп.2. – Спр.9. За скаргою Нухім-Шмуля Арон-Дувідовича Солодкого на постанову Проскурівської повітової у справах про вибори до Державної Думи комісії. – 10 арк.
63. Ф.747. Подільська губерньська у справах про вибори до IV Державної Думи комісія. – Оп.2. – Спр.10. За скаргою Іцек-Файвіша Лейбовича Кальменса на постанову Проскурівської повітової у справах про вибори до Державної Думи комісії. – 9 арк.
64. Ф.747. Подільська губерньська у справах про вибори до IV Державної Думи комісія. – Оп.2. – Спр.11. За скаргою Занвеля Нухімовича Готесмана на постанову Проскурівської повітової у справах про вибори до Державної Думи комісії. – 11 арк.
65. Ф.747. Подільська губерньська у справах про вибори до IV Державної Думи комісія. – Оп.2. – Спр.12. За скаргою Михайла Йосиповича Цецько. – 9 арк.
66. Ф.751. Летичівська повітова у справах про вибори до IV Державної Думи комісія. – Оп.1. – Спр.2. Протоколи попереднього з'їзду виборців-землевласників повіту. – 86 арк.
67. Ф.751. Летичівська повітова у справах про вибори до IV Державної Думи комісія. – Оп.1. – Спр.3. Наказ земської повітової управи, заяви про внесення до списків виборців. – 232 арк.
68. Ф.751. Летичівська повітова у справах про вибори до IV Державної Думи комісія. – Оп.1. – Спр.4. Журнали засідань і постанов комісії. – 128 арк.

The article considers the specific features of activity of central and local power in relation to organization of electoral process to the IV State Duma of the Russian empire in the Podil'ska province.

Key words: State Duma, election, electoral conventions, election committees, Podil'skiy governor.

Отримано: 29.10.2009

УДК 94(477.43)«1920»:331.105.44

А. Ф. Суровий. В. Й. Жезіцький

ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОФСПІЛКИ РОБІТНИКІВ ЗЕМЛІ І ЛІСУ НА ПОДІЛЛІ В 1920-х РОКАХ

У статті висвітлюються питання про створення профспілки робітників землі і лісу на Поділлі та основні напрями її діяльності в умовах нової економічної політики.

Ключові слова: сільськогосподарські робітники, профспілки, демократизація, економічна і культурно – освітня діяльність, захисна функція.

Серед наукової літератури про діяльність профспілок України у період 1920-х років публікації про спілку землі і лісу в Україні та, зокрема, на Поділлі становлять незначну кількість. Можна згадати лише невеликі за обсягом матеріали В.Ф. Кондрашова [22], А.Ф. Сурового [36; 37; 38;], в яких порушуються окремі питання цієї теми. У даній статті ставиться

за мету дати більш широкі відомості про становлення і основні напрямки діяльності профспілки сільськогосподарських робітників на Поділлі у досліджуваній період.

Питання про об'єднання у профспілку сільськогосподарського пролетаріату, як значної сили у соціальній структурі пореформленого села, стало актуальним ще на початку ХХ ст., в період першої російської революції. У 1906 р. в Київській губернії були створені спілки службовців сільського господарства та сільськогосподарської промисловості, але існували вони недовго [22, с.133]. В наступні роки як загальноросійські, так і українські партії здійснювали роботу серед сільськогосподарського пролетаріату, спрямовану на його об'єднання у спілку. Особливу активність у цьому питанні проявили більшовики. Їх лідер В.І. Ленін порушив питання про створення окремої професійної спілки сільських пролетарів як найбільш численних і надійних союзників промислового пролетаріату. У 1915 р. він писав: «За необхідність окремої організації сільських пролетарів ми стояли і стоїмо, безумовно, в усіх і всяких випадках» [25, с.46]. Ця робота активізувалась з приходом більшовиків до влади в жовтні 1917 р. Саме в період 1917-1920 років в Україні з'явилися профспілки, які об'єднували переважно спеціалістів сільського і лісового господарства [31, с.122], хоч загальноукраїнської спілки сільськогосподарських робітників ще не було створено. Проте більшовики вже тоді заявили, як вони уявляють собі майбутню спілку. Так, виступаючи на І з'їзді сільськогосподарських робітників Петроградської губернії 13 березня 1919 р., В.І. Ленін висловив впевненість, що спілка «буде справжньою опорою радянської влади на селі» [26, с.25].

В умовах «воєнного комунізму» питання про організацію спілки сільськогосподарських робітників було актуальним і для більшовиків України. Адже українське село, незадоволене воєнно-комуністичним акціями, особливо продовольчою розкладкою, вибухнуло масовим повстанським рухом. ІV конференція КП(б)У в березні 1919 р. констатувала, що «на селі пролетарські маси і трудове селянство перебувають ще не тільки під фактичною, але й під моральною диктатурою куркуля, в сільські ради часто потрапляють справжні вороги радянської влади» [21, с.72]. Тому першочерговим завданням більшовиків для села конференція визначила організацію сільського пролетаріату в спілку, підпорядковану партії. У резолюції конференції про роботу на селі говорилося: «Зважаючи на факт, що необхідно зараз же створити на селі тверду опору як для проведення радянських законів про наділення землею безземельних і малоземельних селян і про хлібну розверстку, так і для захисту інтересів бідноти і середняка, конференція вважає найважливішим завданням партії створення бойових класових організацій, які б об'єднували всі пролетарські і напів-пролетарські елементи на селі, а саме:

а) професійних організацій сільськогосподарських робітників, зайнятих на цукрових заводах, а також в інших галузях сільськогосподарської промисловості і в радянських господарствах;

б) організація спілок малоземельних і безземельних селян [21, с.73].

До організації цих спілок залучалися органи праці, але вирішальну роль у цій справі відігравали Наркомат землеробства і Південбюро

ВЦРПС. Перші профспілки сільськогосподарських робітників були створені на Київщині у травні 1919 р.

З метою посилення цієї роботи ЦК КП(б)У призначив інструкторів у губернії. ВЦРПС в той же час утворила в Україні Південне бюро Всеросійської профспілки робітників землі і лісу, а ЦК КП(б)У заснував комісію з організації сільськогосподарського пролетаріату, до складу якої увійшли представники всеросійських спілок робітників землі і лісу та цукровиків. Очолив комісією В. Блакитний [6, арк.33].

Влітку 1920 р. зареєстровані перші осередки цієї спілки в Донецькій, Харківській, Катеринославській, Миколаївській, Одеській, Полтавській губерніях. В липні 1920 р. створені перші осередки спілки робітників землі і лісу в Подільській губернії, 22 липня тут обрано губернське бюро спілки [1, арк.34].

Правляча партія наполегливо прагнула до посилення свого ідейного впливу у новостворюваній спілці. Газета «Коммунист», орган Центрального комітету і Харківського губкому КП(б)у, писала: «Спілка сільськогосподарських робітників, являючись формально не партійною, повинна бути по суті комуністичною. Лише тоді буде забезпечена наша перемога на селі, коли ми зуміємо через спілку сільськогосподарських робітників провести комуністичну лінію». У циркулярному листі №24 «Всім комітетам Комуністичної партії України» ЦК КП(б)У зобов'язав партійні організації ще ширше розгорнути ідейно – виховну та організаційну роботу серед сільськогосподарських робітників і здійснювати її «всім партійним апаратом, всіма партійними силами» [20].

Як вважають дослідники, спілка Робітземліс своє організаційне оформлення в УСРР закінчила до початку 1921 р. (3 1926 р. вона отримала назву профспілка сільськогосподарських та лісових робітників, а з жовтня 1930 р. – профспілка сільськогосподарських робітників).

Значна увага приділялась організаційному зміцненню спілки Робітземлісу. На початку 1921 р. вона об'єднувала понад 34 тис. членів по Україні [2, арк.34], в тому числі на Поділлі – майже 1500 [2, арк.19]. На 1 жовтня 1925 р. у Кам'янецькому окрузі налічувалось 2563 члени спілки Робітземліс і 334 – спілки цукровиків [27, с.31], у Проскурівському окрузі відповідно – 3049 і 1129 [28, с.31], в Шепетівському – 2937 і 973 [29, с.32]. Отже, на території сучасної Хмельницької області в цей час було членів спілки Робземліс 8548, а спілки цукровиків – 2436.

Партія і в цей час продовжувала лінію на більшовизацію спілки Робземліс, всемірно посилювала свій вплив у губернських, повітових (з 1923 р. – окружних, районних) і низових органах спілки. Так, на 1 жовтня 1924 р. в них було об'єднано 300 чоловік, серед них 137 – комуністи, 133 – комсомольці, решта – безпартійні [39, с.25]. І все ж, як відзначала XI Подільська губпартконференція в резолюції «Про поліпшення роботи на селі», спостерігалась «невірна постановка роботи профспілок на селі, особливо профспілки робітників землі і лісу, що виявляється у командванні і залякуванні селян – господарів», багато місцевих осередків спілки залишалися слабкими, існував паралелізм в роботі спілок цукровиків і Робітземлісу [32, с.460]. Тому було вирішено об'єднати в спілці робітників землі і лісу всіх без винятку робітників сільського господарства, в тому

числі сільгоспів при цукрозаводах, дрібних млинів, кузень та ін. Ця робота була проведена впродовж 1926–1927 років.

В період непу, в умовах певної лібералізації в економіці, правляча партія змушена була здійснити перехід від командно – адміністративних методів «воєнного комунізму», які практикувалися у попередні роки, до певної демократизації керівництва і діяльності профспілкових організацій. Так, замість обов'язкового вступу робітників і службовців до профспілок запроваджено добровільне членство. В рамках демократизації профспілкового життя було відновлено виборність керівних органів профспілок замість існуючої у попередній період практики призначення керівників вищестоящими органами або з центру. Деяко розширилися гласність у роботі профспілкових бюро і комітетів (проведення відкритих засідань, попереднє ознайомлення з порядком денним зборів і конференцій, звіти перед трудовими колективами про роботу в певній галузі або за певний період тощо). Активізувалася робота низових осередків, розширювався низовий профактив. Так, якщо на 1 січня 1926 р. у спілці Всеробітземлісу на Кам'янецьчині було 34 низових осередки, то через рік їх стало вже 48. В низових осередках працювали приблизно 60 чоловік постійного профактиву. Для них у районних центрах проведено восьми – дев'ятиденні курси [44].

Проте, незважаючи на певні зрушення в ході організаційного зміцнення профспілок і демократизації їх діяльності, розпрохатися остаточно з командно – адміністративним стилем профспілкового життя так і не вдалося. У процесі реорганізації спілок мали місце порушення принципу добровільного членства. У Старосинявському районі, наприклад, були випадки примусового залучення до спілки «Робітземліс сезонних робітників». Поширеним явищем було порушення профспілкової демократії (проведення зборів при закритих заводських воротах, застосування покарань проти тих, хто пропустив збори, і т.п.). В багатьох організаціях практикували виключення із профспілки «політично несвідомих» або «пасивних» робітників, причому рішення про це часто приймалися не на загальних зборах, а на засіданнях керівних профорганів, що суперечило статутним вимогам. Неповністю було ліквідовано практику призначення керівників профспілок вищестоящими органами [11, с.56].

Для демократизації профспілкового життя важливе значення мало здійснення українізації(підготовка відповідних кадрів профпрацівників, переведення переважно на українську мову діловодства у всіх профорганах, засідань, зборів та інших масових заходів, роботи профспілкових клубів, бібліотек, шкіл ліквідації неписьменності тощо). При цьому виявлялась турбота і про інтереси трудящих інших національностей. Так, при 9 цукрозаводах Поділля у клубах були створені польські секції, драмгуртки, передплачувались газети і журнали [39, с.26].

Оскільки правляча партія розглядала профспілки як головну допоміжну силу в діяльності партійних органів, одним з найважливіших напрямів діяльності профспілок було визначено їх участь у господарському будівництві, у здійсненні економічних заходів радянської влади. Однією з форм такої роботи стало шефство робітничих колективів над селами. Активну шефську роботу проводила профспілка робітників землі і лісу. Зокрема, шефську роботу здійснювали робітники Вінниці у се-

лах Телепенки, Майдан-Чепельський, Жигалівка, Гуменне, Михайлів, Лукашівка, Ксаверівка, а робітники Жмеринки, Степанівського цукрового заводу – у селі Зарудинці. Робітники допомагали селянам в різних сільськогосподарських роботах, а також в активізації роботи сільських Рад, комнезамів, кооперативів, культурно-освітніх закладів [30, с.232-233].

Особливо велику увагу роботі на селі, відродженню сільського господарства приділяли осередки профспілки Всєробітземліс. На I Подільській губернській конференції цієї спілки, яка відбулася в червні 1921 р., було прийнято резолюцію про розвиток радгоспів, в якій у контексті земельної політики Радянської влади визначено роль і завдання радянських господарств, а також лісового господарства. Конференція заявила про підтримку радгоспів, визнала «потрібним їх якнайширший розвиток, розглядаючи їх як осередок крупного (Так в тексті – Авт.) соціалістичного господарювання». В резолюції містився заклик до всіх членів спілки напружено працювати з метою піднесення продуктивних сил і, таким чином, поліпшення умов життя працюючих, посилювати зв'язки радгоспів з пролетарськими елементами села, перетворити радгоспи у подвійне джерело заробітку для мало-забезпечених прошарків сільської місцевості, постачання їм високоякісного посівного матеріалу, організації прокатних машинних пунктів і ремонтних майстерень, а також у джерело правдивої політичної освіти» [32, с.78].

На жаль, нам вдалося виявити лише окремі документи, які свідчать про участь організацій та осередків Всєробітземлісу в господарській роботі. Так, в інформації про роботу спілки в 1921 р. відзначалось, що при сприянні робітничих комітетів успішно втілювалась в життя виробнича програма: у п'яти радгоспах Подільської губернії зорано під зяблю 214,5 десятин, під чорний пар – 25 десятин, засіяно озимою пшениці 29 десятин, озимого жита – 180,5 десятин. У дев'яти радгоспах Кам'янецького повіту зібрано 11000 пудів яблук. У Демшинському і Безнісковецькому радгоспах у той же час зібрано пшениці, ячменю, мішанки, гречки, проса, гороху і кукурудзи понад 729 пудів, картоплі – 1060 пудів, соняшнику – 6 пудів, гарбузів – 240 пудів, льону – 10 пудів, гречки – 25 пудів, заготовлено достатню кількість кормів для худоби. У звіті відзначалось, що виробничі питання в роботі осередків спілки Всєробітземліс займали провідне місце [41]. Відповідно до постанови президії ВУЦВК від 27 березня 1924 р. по всіх губерніях УСРР двічі проводились тижні лісу (з 15 квітня до 15 травня і з 15 вересня до 15 жовтня). У проведенні цих заходів поруч з представниками державних органів і різних громадських організацій активну участь брали й осередки Всєробітземлісу. Під час тижнів лісу здійснювались заходи по розширенню насаджень, а також активна пропаганда лісогосподарчих, лісомеліоративних та лісокультурних знань [41].

Наведені приклади свідчать, що більшість членів спілки робітників землі і лісу активно включались у процес відбудови сільського господарства, підтримували заходи керівництва у цьому напрямі, адже село переживало в цей час нелегкі часи, і допомога з боку профспілок для нього була дуже доречною, сприймалась із вдячністю.

Перехід до непу поставив на порядок денний питання про пошуки нових форм і методів участі профспілок у виробництві та управлінні ним, удосконалення всієї економічної роботи профспілок. Першим кроком у

підготовці робітничої маси до управління стала виробнича пропаганда, яку здійснювали на місцях виробничі осередки, виробничі комісії. Вони займалися питаннями поширення на підприємствах відозв, плакатів, газет, брошур та інших видань, що відносились до виробничої пропаганди, влаштування лекцій, доповідей та екскурсій, організації дослідів із застосуванням передових методів роботи, проведення конкурсів на швидкість і точність в роботі, пошуку способів економії матеріалів і палива та ін. [4, арк.224]. Початок відбудови і піднесення народного господарства сприяли виникненню нових форм участі членів профспілок в управлінні виробництвом (гуртки, групи сприяння тощо). У 1924 р. відбувається уніфікація всіх цих форм трудової активності трудящих. Повсюдно вони перетворювались на виробничі наради, які об'єднували всіх бажаючих робітників та інженерно – технічних працівників. Восени 1924 р. ВЦРПС після вивчення досвіду роботи виробничих рад затвердив їх як основну форму участі робітників і службовців у виробничій діяльності підприємств. Виробничі наради набули поширення і в спілці Робітземліс.

Так, в інформації часопису «Вестник профдвиження України» [13, с.27] повідомлялося про організацію виробничих рад на цукрових заводах Поділля після певного періоду боротьби і конфліктів з адміністрацією, яка вважала, що виробничі наради – це не що інше, як «повернення до колегіальності», «відмова від єдиноначальності» і т.п. До кінця 1924 р. на 52 цукрових заводах, які подали необхідні відомості, відбулося 124 засідання виробничих рад, на них розглянуто 222 питання, серед яких 69 стосовно ремонту заводів, 26 – виробничих планів, 27 – виробничої програми на наступний рік, 8 – продуктивності праці та ін. Ці дані, на думку автора, свідчили про загалом правильну постановку справи у більшості спілок на цукрозаводах. Одночасно відзначено, що не на всіх нарадах прийнято конкретні, ділові рішення, в деяких випадках обмежились загальними фразами: «взято до відома», «роботу визнати задовільною» і т.п. У Вінницькому окрузі на Поділлі питання про роботу виробничих рад обговорювались на окружному з'їзді профспілок. У 1926 р. тут проведено загальноміську виборчу раду, відбулися районні конференції у Жмеринці, Іллінець та ін. Окружна рада профспілок здійснила обстеження виробничих рад, організувала конференції з цього питання у спілках сільськогосподарських і лісових робітників, будівельників, харчовиків, радторгслужбовців, медсанпраці та ін. В ході обстеження, однак, виявлено прикрий факт: з усіх розроблених і прийнятих виробничими нарадами пропозицій запроваджено лише 37%. Виняток становили лише спілки, де цей показник був цілком задовільний: залізничників – 90%, робітників землі і лісу – 63%, в усіх інших – набагато нижчий [18, с.36]. Пропозиції щодо поліпшення роботи підприємств, внесені на виробничих нарадах, давали відчутні матеріальні збереження, але вони могли бути набагато більшими, якби в окремих спілках, в тому числі й в осередках Робітземліс, не ставились до прийнятих рішень формально, байдуже. До того ж, не всюди існувала належна підтримка виробничих рад з боку адмінтехперсоналу, мали місце випадки переслідування робітників – активістів за сміливу критику недоліків виробництва [34, с.20].

Профспілки, в тому числі Робітземліс, брали участь також у політичних кампаніях, зокрема, у виборах до Рад. Так, під час виборів до Рад і

делегатів на повітові з'їзди Рад в жовтні – листопаді 1921 р. представники профспілок входили до складу виборчих комісій, брали участь в заходах агітаційного характеру. В одному повідомленні із Подільської губернії говорилось: «У Вінницькому і Летичівському повітах перевибори сільрад проведено успішно. Встановлено контакти з цукровиками, Робітземлісом, залізничниками» [7, арк.60]. Під час виборів 1923 р. в різних місцях, в тому числі і в Подільській губернії, були випадки гострого протистояння різних політичних сил. На перевиборних зборах робітники і селяни часто виступали проти кандидатур, які нав'язувались зверху партійними органами, і проти повторних виборів, які проводились у зв'язку з поразкою кандидатів від КП(б)У на перших виборах. Тому й у виборах до сільрад у Кам'янецькому окрузі взяли участь лише 38% виборців. Серед новообраних депутатів комуністи становили 5,5%, серед голів сільрад – 12,5%. У Куявській волості Кам'янець–Подільського округу озброєний загін опозиційних сил намагався перешкодити поїздки делегатів від волості на повітовий з'їзд. Сталася збройна сутичка з червоноармійським загonom, якому надали допомогу робітники місцевого радгоспу «Червоний хутір», яких очолив голова робочої спілки Робітземлісу. Повстанці змушені були відступити. В інших губерніях спостерігалось протистояння між більшовиками і представниками інших партій, зокрема Української комуністичної партії, але значного поширення вони не набули і на результати виборів істотно не впливали [10, с.78].

Як і в галузі господарської роботи, в радянському державному апараті в цей час працювали немало робітників – членів спілок, висуванців від профорганізацій, а також селян – від комнезамів і спілки Робітземлісу. У 1924 р. 43,1% складу кадрів керівних радянських працівників (починаючи з народних комісарів, членів колегій, наркоматів, працівників губвиконкомів, окрвиконкомів і завідуючих відділів губерній та округів) становили робітники. Багато робітників було й у складі низового управлінського апарату: серед голів райвиконкомів – 39% (і 41% селян), серед голів сільських Рад – 12,9% (і 79,1% селян) [19, с.121].

У 1920-х роках поруч з питанням відродження народного господарства, його дальшого розвитку чільне місце в роботі компартійно-радянських органів займали питання культурно-освітнього будівництва, здійснення культурної революції, метою якої проголошувалось «виховання людини – громадянина Радянської республіки, будівника і борця за соціалізм» [21, с.501].

Важлива роль в організації культурно-освітньої роботи відводилась профспілкам та іншим громадським організаціям, які повинні були використати свій кадровий потенціал, фінансові і матеріальні засоби для допомоги державним органам у цій важливій галузі. VI конференція КП(б)У в грудні 1921 р. поставила завдання участі профспілок у роботі, спрямованій «на піднесення культурного рівня мас в тісному контакті з державними і партійними органами політосвіти і народної освіти» [21, с.187]. Головними завданнями культурної роботи спілок було визначено організацію і виховання робітників. Виконання цих завдань було покладено на культвідділи і культурно-освітні комісії керівних органів спілок. Про їх конкретні завдання дає уявлення Інструкція культурно-освітнього відділу робітничого комітету, розроблена

ЦК спілки Всеробітземліс (1921 р.), у якій говорилось, що культкомісії повинні стати «головним провідником політичного виховання та освіти членів спілки», що вони мають здійснювати такі заходи:

- «а) турбуватися про постачання спілки газетами, плакатами, листівками та іншою літературою;
- б) організувати бібліотеку і читальню;
- в) влаштувати клуб для читання лекцій на політичні і господарські теми;
- г) організувати в години відпочинку спектаклі і концерти;
- д) створювати курси ліквідації неписьменності і вечірні курси з профтехосвіти;
- е) допомагати відділу народів у роботі по дошкільному та шкільному вихованню, навчанню робітників» [9, с.39].

Для розгортання роботи культосвітніх закладів істотне значення мало постійне зміцнення їх матеріальної бази. Фінансування цих закладів здійснювалось як за рахунок державного бюджету і місцевих коштів, так і за кошти профспілок.

Виходячи з цих настанов, профспілки, комнезами, комсомол та інші громадські організації Поділля та всієї України в 1920-х роках спільно з державними органами брали активну участь у розвитку культурно-освітньої роботи.

Насамперед це стосувалося справи ліквідації неписьменності, що дісталась у спадщину від дореволюційного минулого. В Україні, за даними перепису 1920 р., неписьменність складала 57%. В той же час на Поділлі було 84,5% неписьменного населення, а серед жінок – 93,1% [35, с.50].

Профспілки та інші громадські організації сприяли державним органам у цій важливій справі. З метою заохочення робітників і селян до участі в школах лікнепу було запроваджено безплатне навчання. До колективних договорів включалися пункти про звільнення робітників у дні занять на дві години раніше від роботи (із збереженням заробітку). Організовано також безплатне постачання учнів лікнепу підручниками, письмовим приладдям тощо. До роботи з ліквідації неписьменності залучали вчителів, учнів старших класів, найбільш підготовлених членів профспілок, комнезамів, комсомолу та інших організацій.

Відбувалося поступове розширення системи закладів ліквідації неписьменності. У 1923 р. 13 нових шкіл лікнепу почали діяти при профспілках Вінниці. На початку цього року на Поділлі всього було 136 шкіл лікнепу з кількістю учнів 2208 [32, с.329]. У травні кількість учнів збільшилась до 3500, з них ліквідували неписьменність 1452. У Волинській губернії у той же час працювали 150 ліквідпунктів, учнів було 6829, навчилися грамоті 4200 [33, с.395]. Активну роботу з ліквідації неписьменності проводили окремі спілки. Так, при спілках Всеробземлісу в 1922 р. діяло 177 шкіл лікнепу по Україні, в 1923 р. – вже 298. Південбюро ЦК цієї спілки висунуло лозунг ліквідації неписьменності до весняних польових робіт 1923 р. Звичайно, виконати це завдання у призначений термін не вдалося. Але робота більшості спілок відбувалась посиленним темпом під девізом: «Письменний, навчи неписьменного!» В одному із звітів про ро-

боту спілки в Подільській губернії схвально відзначався досвід профосередку Панівецького лісництва на Кам'яниччині. Тут зусиллями робіткому було створено 3 пункти лікнепу, кілька десятків груп по 2-3 особи, а також практикувалося індивідуальне прикріплення письмених членів спілки до неписьмених з визначенням терміну навчання грамоти. Протягом 1923 р. у спілці Всеробітземліс на Поділлі було створено, крім діючих шкіл лікнепу, ще більше 120 спеціальних курсів. Рівень неписьменності серед членів спілки Робітземліс тут знизився на 40% [10, с.77].

Ліквідація неписьменності відбувалась у складних умовах, зокрема фінансово-економічних. Незважаючи на фінансування з боку державних і місцевих органів влади, допомоги профспілок та інших громадських організацій, засобів для проведення цієї важливої кампанії не вистачало. Постійно відчувалася нестача коштів, олівців, зошитів та іншого приладдя, а також букварів та інших посібників. Свідченням цього, наприклад, є дані по Проскурівській окрфілії спілки Всеробітземліс на 1 січня 1925 р., які подаються у наведеній нижче таблиці [5, арк.200]:

Забезпечення шкіл лікнепу Всеробітземлісу на Проскурівщині

Приладдя	В наявності	Не вистачає	% забезпечення
Букварі	1100	1095	50%
Зошити	1200	2195	33%
Олівці	1114	2195	34%

Отже, школи і пункти ліквідації неписьменності у цій спілці були забезпечені необхідним приладдям менш як на половину. У зв'язку з цим не завжди була можливість охопити навчанням в системі лікнепу всіх бажаючих і, тим більше, досягти бажаних результатів. Так, у спілці цукровиків на Поділлі в 1925 р. у 43 школах лікнепу зареєстровано 3019 неписьмених, навчалось 2078. По 19 обстежених школах виявлено 454 особи, які ліквідували свою неписьменність [14, с.130]. І все ж в окремих спілках цього періоду досягли відчутних зрушень у цій важливій справі. Наприклад, у спілці Робітземлісу на Кам'яниччині відсоток неписьмених на 1 січня 1926 р. складав 27,06, а на 1 січня 1927 р. – 13,83, тобто кількість неписьмених зменшилась удвічі [45].

Значна частина шкіл і пунктів лікнепу існувала на кошти профспілок, оскільки видатків на цю справу із державного і місцевого бюджетів явно не вистачало. В 1929 р. у Вінниці таких шкіл було 7, в районах округу – 20. Передати ці заклади на утримання державних органів освіти не було можливості через нестачу коштів [18, с.24]. Так було по всій Україні. У звіті Всеукраїнської ради профспілок за період 1926–1928 рр. відзначалось, що «частина спілок через кволість органів Наркомосу на місцях була змушена взяти на себе всю роботу щодо лікнепу (гірники по деяких округах), а частина не реалізує своїх асигнувань на цю роботу або реалізує їх лише частково... Асигнування на лікнеп фігурують у бюджеті кожної спілки і становлять за рік значну суму – 400000 крб. на рік, а спілка гірників майже виключно власними коштами ліквідує неписьменність близько 5000 чоловік на рік. Враховуючи це, доводиться зробити висновок, що непись-

менність 11980 членів спілок було ліквідовано 1926 – 27 року виключно коштами спілок» [12, с.338].

І все ж завдяки спільним зусиллям держави і громадських організацій було досягнуто відчутних успіхів у ліквідації неписьменності. Відсоток письменних по Україні зріс, порівняно з довоєнним часом у містах з 42 до 70% у 1927 р. і до 74% в 1929 р., на селі – відповідно до 50% і 53% [23, с.68]. Отже, повністю подолати неписьменність на цей час не вдалося. У Кам'янецькому окрузі, наприклад, в 1929 р. залишилось 55 тис. неписьменних. Ставилось завдання на 1929/30 навчальний рік: навчити грамоти 40 тис. осіб, з них понад 5500 сільськогосподарських робітників [23, с.89]. Повна ліквідація неписьменності стала справою наступних років. Х з'їзд КП(б)У в листопаді 1927 р. змушений був констатувати: «Ще половина селянського населення і 30% дорослого населення міського – неписьменні. Це підкреслює необхідність особливо напружити всі сили і засоби держави, місцевих Рад і самодіяльність робітників і селян для того, щоб успішно і в можливо короткий час знищити цю тяжку спадщину попередніх часів» [21, с.503].

Профспілка робітників землі і лісу спільно з комнезами та іншими громадськими організаціями надавали значну допомогу в справі розвитку освіти, особливо у питаннях поліпшення матеріального становища вчителів. В липні 1921 р. в кореспонденції про стан освіти в Подільській губернії відзначалось: «Щодо матеріального постачання працівників освіти, то не можна не визнати його катастрофічним». Тому в різних документах нарад працівників освіти, рішеннях радянських органів ставилось питання, що поруч із зусиллями держави з метою допомоги працівникам освіти має бути використана також «місцева допомога громадян», що необхідно «стежити за тим, щоб учительство було матеріально забезпечене... всіма засобами підтримувати авторитет учительства» [31, с.99]. Громадські організації в цьому питанні активно допомагали державним органам. Комнезами, подекуди спільно з осередками спілки Всеробітземлісу і комсомолу, організували збір продовольства для шкіл і вчителів. Для допомоги освітян створювались спеціальні продовольчі фонди (борошно, жири, крупи і т.п.). В 1922 р. до такого фонду у Вінницькому повіті було зібрано 11 тисяч пудів продуктів, в Новоушицькому – 45 тис., в Ямпільському – 60 тис. Все це використовувалось для харчування учнів, продовольчої допомоги вчителям і дітям, які перебували поза школою [47, с.403]. Ця практика мала місце і пізніше, навіть коли почали видавати грошову зарплату і відбувалось її повільне зростання. Наприклад, в тезах доповіді Тульчинського окружного відділу народної освіти про становище освіти в окрузі (грудень 1925 р.) повідомлялось, що «не було достатньої зарплати вчителям, причому лише третину всіх вчителів (205 з 605) було взято на місцевий бюджет, решту оплачували селяни натурою на колективних умовах» [32, с.541-542].

Спілка робітників і лісу, як і різні громадські організації, брала також участь у формуванні контингенту студентів вищих навчальних закладів, надаючи направлення на навчання в інститутах, технікумах та на робітничих факультетах, серед яких був і робітфак Кам'янець–Подільського сільгоспінституту. На березень 1922 р. в ньому було 120 слухачів. Значна частина з них була делегована на навчання профспілками [33, с.325].

Крім роботи по комплектуванню складу студентів, профспілки, особливо осередки Робітземлісу, брали участь у формуванні правлінь вищих навчальних закладів, спільно з органами РСІ – в обстеженнях умов життя і праці студентів, викладачів і співробітників, допомагали в розгортанні культосвітньої роботи в інститутах і технікумах, в організації студентських виступів на промислових підприємствах і в селах.

Профспілки постійно дбали також про поліпшення матеріальних умов студентів і слухачів робітфактів, про становище яких один з делегатів II з'їзду профспілок України сказав: «Наші студенти живуть у надзвичайно важких умовах. Так може жити тільки пролетарське студентство» [16, с.23]. При активній участі профспілок було створене Товариство допомоги студентам. Його осередки діяли на місцях, в тому числі на Поділлі. Для покращення матеріальних умов студентів і слухачів робітфактів, крім стипендії із державного і місцевого бюджету, окремим студентам виділялися додаткові (профспілкові) стипендії. При активній участі вінницьких профспілок у 1926 р. всі технікуми міста були забезпечені власними гуртожитками. У профспілкових будинках відпочинку за рік оздоровились 26 студентів. Окружна рада профспілок видала допомоги студентам та робітфактивцям на суму понад 1000 рублів [18, с. 15]. Матеріальну допомогу з боку профспілок отримували також окремі викладачі інститутів і технікумів. З цією метою на Кам'яничині осередки Робітземлісу в січні 1925 р. організували розповсюдження білетів Всеукраїнської майнової лотереї і виручені кошти передали на користь студентів і викладачів [42]. Здійснювалось немало й інших заходів.

Поширеними формами культурно-освітньої діяльності Робітземлісу та інших профспілок стали робітничі клуби, робітничі та профспілкові бібліотеки. Силами членів Робітземлісу в жовтні 1924 р. на Поділлі було організовано 120 бібліотек з фондом 11 000 книжок, 68 червоних кутків, випускалося 26 стінних газет, передплачували 1 500 газет і журналів. Великою популярністю серед сільського населення користувалися пересувні бібліотеки («червоні візки»), яких цією ж спілкою було організовано 195 (11 000 книжок). Активно здійснювали масову культурно-освітню роботу також осередки спілки цукровиків [40, с.434].

Профспілка робітників землі і лісу впродовж 1920-х років, як бачимо з наведених вище прикладів, активно допомагала компартійно-радянським органам у виконанні завдань господарського і державного будівництва, виховання комуністичної свідомості своїх членів. Але обмежитись лише цими завданнями профспілки не могли. Життя владно висувало вимогу посилити роль профспілок у захисті економічних інтересів. Це знайшло відображення в рішеннях партійних органів. Так, VI конференція КП(б)У в грудні 1921 р. вказала, що поруч з традиційними завданнями профспілок важливими є також функції «захисту інтересів робітників» [21, с.160]. Отже, профспілкам надавалися певні повноваження у сфері соціальної політики. У Кодексі законів про працю, запровадженому в 1922 р., проголошувалось: «Професійні виробничі спілки, які об'єднують громадян, що працюють за наймом у державних, громадських і приватних підприємствах та господарствах, мають право виступати перед різними органами від імені працівників за наймом як сторона, що укладає колективні договори, а також бути їхнім представником з усіх питань праці і побуту» [24, с.95].

Захисту інтересів сільськогосподарського пролетаріату сприяло укладання трудових договорів з роботодавцями. Ефективність цієї роботи наочно підтверджує динаміка охоплення сільгоспробітників, в тому числі й наймитів, трудовими договорами: у 1923 р. було укладено 40 тис. договорів, в 1926 р. – 200 тис., в 1928 р. – 274 тис. [15, с.87; 36, с.35]. Але й у цих умовах як на приватних, так і на державних підприємствах мали місце непоодинокі порушення умов трудових договорів (несвоєчасна виплата зарплати, незадовільна техніка безпеки на виробництві та ін.). Це зумовило страйкову боротьбу робітників за свої права. Нам вдалося виявити окремі приклади такої боротьби. 9 грудня 1923 р. відбувався страйк робітників Красносільського цукрозаводу Тульчинського округу, викликаний грубими діями адміністратора щодо робітників, які вимагали ліквідації тримісячної заборгованості по зарплаті [3, арк.131]. Конфлікти виникали і в державному секторі. Про страйки з економічними вимогами в ряді лісництв і радгоспів Поділля повідомлялося на губернській конференції профспілки робітників землі і лісу в жовтні 1924 року. Вони були викликані порушеннями трудового законодавства, ігноруванням інтересів робітників та іншими зловживаннями з боку адміністрації [12, с.51]. Існуючі на деяких підприємствах конфліктні комісії виявилися безсилю відвернути страйки. Але загалом, як відзначалось у звітах про роботу профспілок, більшість конфліктів на приватних і державних підприємствах Поділля, незважаючи на недоброзичливе ставлення з боку владних структур і господарників, закінчувались на користь робітників.

Робітземліс, як і інші профспілки, у цей період активно допомагав державним органам в питанні охорони праці, здійснюючи заходи, спрямовані на недопущення виробничого травматизму, порушення встановлених норм робочого дня і т.п. Наприклад, власники млинів у Лянцкорунському районі на Кам'ячечині вимагали від робітників працювати по 12 годин на добу (замість встановлених законом 8 годин), а незгодних звільняли. Становище виправилось тільки після втручання інспекції праці та профспілкових органів [43]. Профспілки Поділля спільно з комсомольськими осередками активно захищали інтереси наймитської молоді. Вони спільно створили для цього інститут комсомольців-профорганізаторів. Як повідомлялось у пресі, «багато підлітків було під впливом хазяйчиків, жорстко експлуатувались. Профорганізатори-комсомольці спускались у підвали, піднімались на горища, де проживали або ховали підлітків-робітників хазяйчики. Другом і приятелем в очах підлітків стали комсомольці-профорганізатори, вони ж наганяли страх на власників майстерень... Всі конфлікти, які виникали між робітниками-підлітками і хазяйчиками, вирішувались на користь робітничої молоді... Робітземліс виділив профорганізатора серед батрацької молоді округу. На місцях виділено 6 профорганізаторів. Проведено облік батрацької молоді в окрузі. Відбулися 2 волосні профконференції батрацької молоді. Ми показали не на словах, а на ділі, що можемо захищати інтереси робітничої молоді» [46]. З 1923 р. Спілка Робітземліс зайнялася організацією соціального страхування сільськогосподарських робітників і наймитів. За даними розробки трудових договорів, у 1926 р. страхувались 10% наймитів, що працювали за договором, в 1927 р. – 19%, в 1928 р. – 34% [36, с.35]. Однак на практиці нормативи соціального забезпечення, встановлені

ні державою, реалізувалися у неповному обсязі, особливо розмір пенсій, допомога по безробіттю і за лікарняними листками тощо. Лише в 1926 р. завдяки наполегливим вимогам керівних органів спілки Робітзесліс були встановлені профспілкові відпустки для фахівців сільського господарства, а в 1927 р. – пенсії для сільських учителів [31, с.266].

Отже, виникнення профспілки робітників землі і лісу було зумовлене тими конкретно-історичними обставинами, що склалися в період революції 1917-1920 років і при переході до непу. Організаційне оформлення спілки на початку 1921 р. стало позитивним моментом на шляху консолідації сільськогосподарського пролетаріату і наймитів села. Але від самого початку існування спілки більшовицька партія встановила над її діяльністю всеосяжний політико-ідеологічний контроль, внаслідок чого спілка, незважаючи на проведення певних заходів по демократизації, все більше перетворювалась у складову частину існуючої системи компартійно-радянської влади, головним її завданням було допомагати органам партії і держави. Проте і в таких складних умовах спілка Робітземліс брала активну участь у відбудові та розвитку господарства, залученні робітників до участі в господарських і державних органах, розгортанні культурно-освітньої діяльності та, що дуже важливо, у захисті матеріальних інтересів трудящих. В усіх цих галузях були досягнуті конкретні результати, але переоцінювати їх немає підстав, адже в обстановці повної підпорядкованості профспілок правлячій партії більшого досягти було неможливо.

Список використаних джерел:

1. Державний архів Вінницької області (ДАВО). – Ф. 385. – Оп.1. – Спр. 324.
2. ДАВО. – Ф. 2625. – Оп. 3. – Спр.27.
3. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). – Ф.1. – Оп. 20. – Спр. 170.
4. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр. 1296.
5. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр. 1994.
6. Центральний державний архів вищих органів влади України (ЦДАВО України). – Ф.2. – Оп. 1. – Спр. 32.
7. ЦДАВО України. – Ф.5. – Оп. 1. – Спр. 1369.
8. ЦДАВО України. – Ф.2605. – Оп. 1. – Спр. 32.
9. Бюллетень Юрбюро ВЦСПС. – 1921. – № 4.
10. Вестник профдвижения Украины. – 1923. – № 13.
11. Вестник профдвижения Украины. – 1924. – № 33.
12. Вестник профдвижения Украины. – 1924. – № 50.
13. Вестник профдвижения Украины. – 1924. – № 53-54.
14. Вестник профдвижения Украины. – 1925. – № 7-8.
15. Всеробітземліс на Україні. Серпень 1923 – листопад 1924// Звіт Укрбюро Всеробітземлісу першому Всеукраїнському з'їзду. – Харків, 1924.
16. Второй съезд профсоюзов Украины. 3-8 ноября 1924 г. – Стен.отчет. – Харьков: Гос. Изд. Украины, 1924.
17. Звіт Всеукраїнської ради професійних спілок (1926-1928 рр.). До IV з'їзду профспілок України. – Харків: Держ.вид. України, 1928.
18. Звіт президії Вінницької округової ради професійних спілок 2-му округовому з'їзду професійних спілок. Лютий 1926 – квітень 1927 р. – Вінниця, 1927.
19. Історія робітничого класу Української РСР: В 2-х т. – К.: Наукова думка, 1967. – Т.ІІ.
20. Коммунист. – 1920. – 30 июля.

21. Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. – Т.1. 1918-1941. – К.: Політвидав України, 1976.
22. Кондрашов В.Ф. Створення та діяльність профспілки сільськогосподарських робітників України (1920-1931 рр.) // 90 років виникнення масового профспілкового руху в Україні: Матеріали наук. конф. «Профспілковий рух в Україні і актуальні проблеми теорії, історії і сучасності», присвяченої 90-річчю виникнення масового профспілкового руху в Україні / Федерація профспілок України. Академія праці і соціальних відносин ФПУ. – К.: Логос, 1996. – С. 133-135.
23. Культурне будівництво в Українській РСР. 1928-1941: Зб. док. і мат. – К.: Наукова думка, 1986.
24. Кульчицький С.В. Україна між двома війнами (1921-1939 рр.) – К.: Вид. дім «Альтернативи», 1999.
25. Ленін В.І. Кілька тез // Ленін В.І. Повне збір. тв. – Т.27. – С. 45-48.
26. Ленін В.І. Засідання першого з'їзду сільськогосподарських робітників Петроградської губернії 13 березня 1919 р. Промова про організацію професійної спілки сільськогосподарських робітників // Ленін В.І. Повне збір. тв. – Т. 38. – С. 21-25.
27. Матеріали до опису округ УСРР. Кам'янецька округа. – Х., 1926.
28. Матеріали до опису округ УСРР. Проскурівська округа. – Х., 1926.
29. Матеріали до опису округ УСРР. Шепетівська округа. – Х., 1926.
30. Нариси історії Поділля: На допомогу вчителю. – Хмельницький: Облполіграфвидав, 1990.
31. Нариси історії професійних спілок України / Федерація профспілок України. – К., 2002.
32. Поділля в період відбудови народного господарства (1921-1925 рр.): Зб. док. і мат. – Вінниця, 1957.
33. Промышленность и рабочий класс Украинской ССР в период восстановления народного хозяйства (1921-1925 гг.): Сб. док. і мат. – К.: Наукова думка, 1956.
34. Профспілки Проскурівщини – 1927 (жовтень). До X роковин Жовтня. Ювілейний номер. Видання Проскурівської окрпрофради. – Б.м., б.р.
35. Слободянюк П.Я. Культура Хмельниччини. – Хмельницький: Поділля, 1995.
36. Стан та робота спілки сільськогосподарських робітників на Україні. – Харків, 1928.
37. Суровий А.Ф. Діяльність КП(б)У по створенню профспілки сільськогосподарських робітників (1919-1920 рр.) // Укр. іст. журнал. – 1968. – № 12. – С. 121-122.
38. Суровий А.Ф. З історії профспілки сільськогосподарських робітників на Поділлі (1920-1925 рр.) // Тези доп. п'ятої Вінницької історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1987. – С.15.
39. Суровий А.Ф. Діяльність профспілки робітників землі і лісу на Поділлі в умовах непу (1921-1927 рр.) // VIII Подільська істор.-краєзн. конф. Секція історії радянського періоду: Тези доп. – Кам'янець-Подільський, 1990. – С. 25-26.
40. Суровий А.Ф., Жезіцький В.Й. Участь профспілок Поділля у культурно-масовій роботі серед трудящих у 1920-х роках // Освіта, наука і культура на Поділлі: Зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський: Оіум, 2009. – Т. 13: Присвячено 90-річчю Кам'янецької доби УНР. – С. 427-436.
41. Червона правда. – 1922. – № 53 (153).
42. Червоний кордон. – 1925 – 1 лютого.
43. Червоний кордон. – 1926 – 14 січня.
44. Червоний кордон. – 1927 – 14 квітня.
45. Червоний кордон. – 1925 – 1 травня.
46. Червоний кордон. – 1923 – 22 березня.
47. Шлях освіти. – 1922. – № 2.

In the article the following problems are considered: creation of labour unions of agricultural and wood workers in the Podillya region on the basis of the trends of their activities under conditions of new economical politics.

Key words: agricultural workers, labour unions, democratization, economical and cultural-educational activity, protection function.

Отримано: 14.10.2009

УДК 908(477)«19»:323.15

В. О. Савчук

ДОСЛІДЖЕННЯ ГРЕЦЬКОЇ МЕНШИНИ УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧОГО РУХУ 20-Х рр. ХХ ст.

У статті з'ясовано роль краєзнавчих досліджень у вивченні етнічної історії греків України. Встановлено, що у сучасних умовах цей напрямок може стати важливим чинником гармонізації етнонаціонального життя.

Ключові слова: коренізація, краєзнавство, етнічні меншини, грецьке населення.

Однією з найважливіших сучасних проблем, що вимагає термінового вирішення, є проблема нівелювання національних відмінностей внаслідок інтенсивності глобалізаційних процесів. Особливо гостро це стосується тих етнічних груп, що в силу історичних реалій живуть за межею основного масиву національного співтовариства, якою є греки України.

У вивченні грецької меншини сучасна українська історіографія нагромадила певний досвід. Найбільше плідно в цьому напрямку працюють учені Інституту історії України НАН України. Зокрема, з ініціативи Н. Терентьєвої було видано кілька узагальнюючих монографій і навчальних посібників [17]. Інтерес становить і колективна монографія вчених цього ж інституту «Греки на українських теренах: нариси з етнічної історії» [4], а також узагальнюючі праці І. Папуші [14], К. Балабанова, С. Пахоменко [2], Є. Кузьмінської [7]. Плідно працює з вивчення грецької меншини Київське наукове історико-філологічне товариство Андрія Білецького, що випустило 3 томи своїх записок [6]. Ця проблематика знайшла відображення також у публікаціях Г. Гедьо [3], В. Нікольського, С. Сорочіної [12], П. Мазур [8], Л. Якубової [22], Л. Яруцького [23] та ін. [15]. Грецькій меншині присвячені й дисертаційні дослідження Л. Наседкіної [11], І. Мартинчук [10], О. Обиднєвої [13]. Грецький компонент в етнічній історії України розкривається і в навчальному посібнику С. Макарчуком, в якому представлені й грецькі сюжети [9].

У пропонованій статті автор досліджує становлення й розвиток громадських і наукових форм краєзнавчого вивчення грецької меншини у 1920-х роках (у відповідності з переписом 1926 року в Україні проживало 60% греків, що мешкали на території СРСР – В.С.). Загалом, число греків в Україні, становило 104666 осіб, або 0,36% усього населення. У Маріупольському окрузі їх було 64238, Сталінському – 33501, Одеському – 3487, Артемівському – 538, Харківському – 500, Мелітопольському – 398, Дніпропетровському – 373, Київському – 304, Луганському – 275. В Україні